

15765

391.992
17-54

Յ. Յ. ՊԱՐՈՆԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԶՈԶԵՐ

Գ.

Ներսէս Վարժապետեան . — Կարապետ Երամեան . — Սարգիս Պալեան . — Մկրտիչ Կսանեան :

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ս. Ղ. ՊԱՐՏԻԶՊԱՆԵԱՆ ԵՒ ԸՆԿ.

1880

ԱԶԳԱՅԻՆ ԶՈՋԵՐ

ՆԵՐՍԷՍ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

Պղտատարքէ՛, քանի մը վայրկեանի համար
գրիչդ փոխ կուտա՞ս ինձի գրելու համար
կեանքն այն քաջ հովուին որ իւր անձն իւր
ոչխարներուն վրայ դրած է : Երեւելի՛դ կեն-
սագիր, դու Զաֆալէ-ներուդ մէջ անմահա-
ցար, և ես Զփերուս մէջ պիտի թաղվիմ պսակ
հիւսել սորվեցունելով իմ անառակ գրիչիս որ
մոլութիւններու առջև սրատես և հեռատես
իսկ առաքինութիւններու առջև կոյր ըլլալու
սովորութիւնն ունի : Բայց պիտի կրնա՞ս արդ-
եօք այս փոխատուութիւնն ընել ինձ թէ պի-
տի ճանքես զիս ըսելով :

— Ինչ որ Բնութիւնը չէ չնորհած քեզ Պղու-
տարքոս չէ կարող փոխ տալ :

Դժբախտաբար այս վերջինը հաւանական
կը թուի ինձ և ես իմ ձեռներովս իմ գերեզ-
մանս փորել չուղեւով Ամենապատիւ Սրբա-

բազան Պատրիարք Հօր կը դիմեմ, ծունր կը չօքեմ Նորին Սրբազնութեան առջև և կառաջարկեմ:

«Աշակերտիդ սիրոյն համար, երգիծաբանութեան յառաջագիմութեան սիրոյն համար քանի մը փոքր թերութիւններ ունեցէք որ իմ գրիչիս ալ սիրտը չկոտրի:»

Նորին Սրբազնութիւնն այս առաջարկութիւնս կընդունի և ես ուրախ սրտով ետ կը դառնամ և կսկսիմ գրել:

Ենորհօքն Աստուծոյ և ընտրութեամբ Երեսփոխանական Ժողովոյ, Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ, Ամենապատիւ Ներսէս Պատրիարք Վարժապետեան ծնած է, Հասգիւղ, 1837 յունվար 28ին: Հայրը պարկեշտ Բեւեռ վաճառող մ'էր: Մեծ հայրն էր հռչակաւոր Տիրացու Պօղոս ձայնաւոր վարժապետ, ուսկից ժառանգած է Վարժապետի մականունը: Ոչ ոք աւելի լաւ գործածած է իւր հօրէն մնացած ժառանգութիւնը: Ենդեւնէն քանի մը օր ետքը կատարվեցաւ մկրտութեան հանդէսը և երախային անունը Պօղոս դրվեցաւ:

Հազիւ երկու տարեկան էր և սկսած էր վանկեր իրարու հետ կապելով բառեր արտասանել երբ Մեծ Պահոց առաջին օրը եկեղեցի տարվեցաւ: Մանուկն երբ տեսաւ որ

Ժողովուրդը կռնակը խորանին տուած դաւիթը կը դիտէ՝ սկսաւ խնդալ: Մայրն իւր զաւակին բարձրաձայն խնդալն արգիլելու համար՝ մեծ նեղութեամբ հասկցուց Անոր որ Հրաշքի կարգացված ատեն Ժողովուրդն այդ դիրքի մէջ գտնուելու է: Այս հրաշքի բառը լաւ մը տպաւորվեցաւ մանկան մտքին մէջ և արձանագրվեցաւ լեզուին վրայ. տարին եթէ հարիւր անգամ եկեղեցի երթար՝ եօթանասունն ութ անգամ կռնակը խորանին կուտար և քսաներկու անգամ երեսը խորանին կը դարձունէր:

Նորին Սրբազնութիւնն իւր առաջին ուսումն առաւ Հասգիւղի Ներսէսեան վարժարանին մէջ ուր իւր բարի վարքն, սրամտութիւնն և ժրջանութիւնը յայտնող վկայականներով հարստացաւ:

1855ին մասնաւոր դասախօսութեան պաշտօնով Ադրիանուպօլիս գնաց: Քաղաքին աղքայիները զինքը սիրելով հօն Արշակունեան մայր վարժարանի մէջ դասատուութեան հրաւիրեցին: Հրաւերն ընդունվեցաւ և Նորին Սրբազնութիւնն հետեւեալ օրը Արշակունեան վարժարանը մտաւ և քննելու համար եկաւ կայնեցաւ առաջին կարգի աշակերտներուն առջև որոնց մէջ կը գտնուէր նաև այս տո-

ղերը գրողը : Մեծ փառք ու պատիւ է ինձի
Նորին Սրբազնութեան պէս դասատու մը ու-
նեցած ըլլալ , սակայն չեմ կարծեր թէ Սըր-
բազան Պատրիարքն ալ իրեն պարծանք հա-
մարի ինձի պէս աշակերտ մը ունեցած ըլլա-
լը . . . մեծ մարդեր կրնան անոր փառքը
կազմել , Որչափ ատեն որ մնաց վարժարանին
մէջ անխոնջ ջանիւք աշխատեցաւ և մեծ հոգ-
տարաւ վարժարանի բարեկարգութեանը : Ա-
պերախառութիւն ըրած կըլլամ եթէ հոս չը
յայտնեմ որ վարժարանի մէջ շրջանա աւար-
տելէ ետքը Նորին Սրբազնութիւնն անձամբ
տարաւ զիս քաղաքին Յունաց մայր վարժա-
րանը ուր՝ յոյն լեզուին դժուարութիւնը մի-
այն սորվելով տարիէ մը դուրս ելայ անկից :

1858ին որ մը մէկէն ի մէկ զորոյ մը տա-
րածվեցաւ քաղաքին մէջ որ Պօղոս պատուե-
լին հագուստը պիտի փոխէ : Եւ արդարեւ
Նորին սրբազնութիւնն դիմած էր քաղաքին
ռուջնորդ Արիստակէս եպիսկոպոսին և խընդ-
րած էր որ զինքն անպատճառ և անմիջապէս
վարդապետ ձեռնագրէ , սպառնալով որ եթէ
իւր խնդիրքը չկատարվէր՝ քաղաքէն պիտի
մեկնէր , Արիստակէս եպիսկոպոսն՝ որ վերջէն
տեղապահ եղաւ , պալատի մէջ ազգին մէկ
մեծ իրաւունքը պաշտպանեց և վերջը խեղ-

ճութեան մէջ մեռաւ , առանց Պատրիարքա-
րանէն հրաման խնդրելու և ընդունելու , ըս-
տիպուեցաւ վարդապետ ձեռնագրել Պօղոս
պատուելին որ եղաւ Ներսէս վարդապետ :

1860 ին Մատթէոս կաթողիկոսին հրամա-
նաւ Ռումանիոյ և Աւստրիոյ կողմերն այցե-
լու գնաց առանց իւր մականունը փոխելու ,
ոչ ալ Պօլսոյ լրագիրներուն իրեն համար գո-
վասանական նամակներ գրեց և զանոնք ու-
րիշներու ստորագրել տալով խմբագիրներու
շրկեց : Նոյն տարւոյն վերջերը Հաս-գիւղի
քարոզիչ անուանվեցաւ :

1861 ին Կրօնական ժողովոյ ատենապետ
ընտրվեցաւ և ինչպէս իւր պաշտօնը կը պա-
հանջէր , պաշտպանեց կրօնքը Քրիստոսի եկեղեց-
ոյ հաւատարմներուն դէմ :

1862 ին քննութեան պաշտօնով Զէյթուն
շրկվեցաւ ուր Սսոյ կաթողիկոսէն եպիսկո-
պոս օծվելով Պօլիս դարձաւ :

1865 ին Մկրտիչ եպիսկոպոսի , այժմեան
Սսոյ կաթողիկոս , խնդրոյն համար Եգիպտոս
քննիչ գնաց , և հոն քանի մը կարևոր կտակ-
ներ կարգադրելէն ետքը Պօլիս եկաւ և Շահ
Նազար-Նուպարեան վարժարանը բացաւ :
Նոյն տարին էր որ Սահմանադրութեան վե-
րաքննութեան Մասնաժողովին անդամ եղաւ :

1866 ին Նորատուհնեան Յակոբ և Նէվ-
րուղեան Աբեթիկ էֆէնտիներու հետ կաթո-
ղիկոսի ընտրութեան համար Էջմիածին գը-
նաց : Վեհափառ Գէորգ կաթողիկոսն իւր
բռնած ընթացքով աղէկ համոզեց զմեզ որ
Սրբազան Պատրիարքն առաջին կարգի ընտ-
րելի մ'է, բայց, Նորին Սրբազնութեան դըժ-
ուարը չգայ, ընտրող չէ :

1867 ին երկրորդ անգամ ատենապետ ընտ-
րվեցաւ Կրօնական Ժողովոյ : Մաքուր խղ-
ճով վարեց այո պաշտօնն ալ առանց դուրս
ելնելու այն սահմանէն զոր կրօնքը գծած է :

1868 ին Ժողովուրդն, որ քանի մը տարին
անգամ մը Պատրիարք փոխելու սովորութիւն
ունի, եկեղեցիներուն մէջ սկսած էր պօռալ
որ Պօղոս Պատրիարքին անունը չյիշվի : Հաս
գիւղի եկեղեցւոյն մէջ ալ քանի մը անձեր
առէն ըսած ըլլալուն համար կառավարու-
թեան կողմէ կը բանտարկվին : Գիշեր մը Հաս
գիւղի եկեղեցւոյն զանգակը կը հնչէ, ամ-
բօխը Նորին սրբազնութեան տունը կը խռնի
և իւր քարոզիչն եկեղեցի տանելով խորանին
վրայ կը հանէ և կսախպէ որ այդ անձերը
բանտարկել տուողին անունը յայտնէ :

— Զեմ գիտեր, կը պատասխանէ Նորին
Սրբազնութիւնը :

— Գիտէք, շատ աղէկ գիտէք և պէտք է
որ բանտարկել տուողն մեզի ճանցունէք, կը
պօռայ ամբօխը :

— Մի ստիպէք զիս, չեմ գիտեր :

— Եթէ չէք գիտեր, պէտք է որ գիտնաք
և մեզի ըսէք :

— Կաղաչեմ . . .

— Գիտէք սրբազան, գիտէք . . .

— Եթէ չէք գիտեր, երդում մը ըրէք չը
գիտնալնուդ վրայ :

Ամբօխը սկիհն իւր քարոզիչին կերկնցնէ
որ առնէ երդում ընէ, և Նորին սրբազնու-
թիւնը սկիհն առնելով կերդնու որ առէն
պօռացողներուն բանտարկված ըլլալէն բնաւ
տեղեկութիւն չունի :

— Շնորհակալ ենք, սկիհը մի ձգեր . դեռ
դորժ ունինք . . .

— Ինչո՞ւ :

— Երդում մ'ալ ըրէ որ ասկէ վերջը հոս
յիշել չպիտի տաս Պօղոս Պատրիարքը :

Այս առաջարկութեան վրայ Նորին Սըր-
բազնութիւնը կը մարի և ամբօխը կը ցրուի :

1869 ին Պատրիարք պիտի ըլլար, բայց
Խորէն արքեպիսկոպոս Լուսինեան, այն ատեն
Գալֆայեան, քանի մը կրօնաւորներ համոզե-
լով անոնցմէ ստորագրութիւն առած ու էջ-

միաժին հեռագրած էր որ Սոյո եպիսկոպոս
մը Պատրիարքական աթոռին ընտրելի կը
ներկայացվի : Խորէն արքեպիսկոպոսին այս
հեռագիրն երևան կեղնէ ու շատ մը վիճաբա-
նութիւններու տեղի տալէ ետեւ վերջապէս
Խորիմեան կընտրվի Պատրիարք, թէպէտ և միւս
կողմէն Վարժապետեանն ալ կը յայտնէր թէ
ինք սահմանադրութեան պահանջած տարիքն
չունէր Պատրիարքական աթոռին վրայ բազ-
մելու համար և կերպով մը, իւր հայրը կամ
բաւտանէր իբրեւ միակ պատճառ որով ազգը
կը զրկվէր նոյն թուականին Վարժապետեանն
իրեն Պատրիարք ունենալէ :

1868ին երրորդ անգամ կրօնական ժողո-
վոյ ատենապետութեան կոչվեցաւ, և այս
բաւական է ցոյց տալ թէ նորին Սրբաղնու-
թիւնն որչափ խոհականութեամբ կը վարէր
այս պաշտօնը :

1870ին Նիկոմիդիոյ վիճակին առաջնորդ
ընտրվեցաւ և, առանց դիտողութիւն ընելու,
ընդունեց այս պաշտօնն և գնաց հովուել
զինքը հրաւիրող ժողովուրդը : Շատ մը ա-
ռաջնորդներ եթէ տեղ մը երթան՝ կաշխա-
տին հոն գտնուած վարժարանները դոյնել
կամ եկեղեցւոյ բակը աւազաններ շինել տա-
լով վարժարաններու հասոյթը ծառերու և

ծաղիկներու յատկացնել, նորին Սրբաղնու-
թիւնն իրեն պաշտօնատեղին երթալուն պէս
ամեն տեղ վարժարաններ բանալու ետեւէ
եղաւ, ժողովրդեան վրայ ծանրացած տուր-
քէն երկու հարիւր հազար դահեկան զեղչել
տուաւ Մահմուտ Նէտիմ Բաշայի օրով, և
այս անձնանուէր աշխատութեամբն իւր ժո-
ղովրդեան ոչ միայն սիրոյն այլ նաև երախտա-
դիտութեանն ալ արժանացաւ : Շատ կրօնա-
ւորներ հովիւ և ուրիշ զանազան ծառայ-
ւորներ սխալ հասկնալով կեղնեն իրենց ժողո-
վրդեան վրայ կը նստին և անոնց անտանելի
բեռ մը կըլլան : Վարժապետեան աշխատած
է միշտ իւր արածած հօտին լուծը թեթեւ-
ցնելու :

1872ին՝ Գէորգ Կաթողիկոս ճանբու ծախ-
քը զրկելով էջմիածին հրաւիրեց Վարժապետ-
եան որ առանց դիտողութիւն ընելու ելաւ
գնաց : Հոն էջմիածնայ ուխտագիրն ալ ստու-
րագրեց և էջմիածնայ եպիսկոպոս ճանչուե-
ցաւ : Այս թուականին՝ Սահմանադրութեան
պահանջած տարիքն ունէր պատրիարքութեան
աթոռին վրայ բազմելու համար, և իւր հա-
կառակորդն բարկութեամբ կը դիտէր բար-
ձումն այն երկու պատճառներուն՝ որովք
ներսէս զրկված էր քանի մը տարի առաջ

պատրիարքութեան գահուն վրայ բարձրանալէ :

Խրիմեանի պատրիարքութեանը վրայ երեք չորս տարիներ անցան և ժողովուրդը սկսաւ անհանգիստ ըլլալ նոր պատրիարք մը չընտրելուն համար : Փոթորիկ մ'է բրդաւ , — Խրիմեանի անունը չյիշվի . — Ոչ , յիշվի . — Չըպիտի յիշվի : Եւ Խրիմեան հրաժարեցաւ :

1871 փետրվար ամսոյն մէջ տեղապահ կարգը վեցաւ Ամեն. Ներսէս Վարժապետեան և ապրիլի մէջ Պատրիարք ընտրվեցաւ :

Այն օրն ուր սահմանադրութեան վրայ ուխտ և երդում ընելու համար երեսփոխանական ժողովոյն ներկայացաւ թուղթ մը կարդաց , որուն մէջ կը յայտնէր թէ ինքն տրկար և անկարող ըլլալով չպիտի կրնար այս ծանր պաշտօնը վարել , և կը խնդրէր որ կարող և պատրիարքութեան փափաքող մէկն ընտրեն Պատրիարք : Այս թուղթը կարդալէն ետքը սահմանադրութեան պահանջած երդումն և ուխտն ընելով Պատրիարք եղաւ : Արդէն Պատրիարք չեղած Նորին սրբազնութեան հակառակ թերթերն , որ ուրիշ ընտրելի մ'ունէին , կը հրատարակէին թէ Ներսէս եպիսկոպոս լացած է երբ իմացած է իրեն Պատրիարք ընտրվելէքը . և այս տողերը

գրողն թաղի մէջ որուն խմբագիր-Տնօրէնն էր , կը պատասխանէր այն թերթերուն ըսելով որ Ներսէս եպիսկոպոսին արտասուքը հարս ըլլող աղջիկներուն արտասուքին կը նմանին , որոնց պատճառաւ բնաւ հարսնիք մը ետ մնացած չէ :

Պատրիարքական աթոռին վրայ նստելուն պէս Նորին Սրբազնութեան առաջին գործն եղաւ հրաժարական տալ : Քաջ համոզված ըլլալով որ այս ժողովուրդն միշտ նոր պատրիարք ունենալու փառասիրութիւնն — չըսեմ մոլութիւն — ունի՝ հոգ մի՛ ընէք , ըսաւ մտքէն , ես ձեզի ամեն ամսու գլխուն նոր Պատրիարք մը պիտի ընտրել տամ : Այս ծրագիրն պատրաստելով ամիսէ մը ետքը բացաւ իւր հրաժարականի խոչոր տոպրակն և հատ մը նետեց երեսփոխանութեան քթին բերնին : Երկու շաբաթ անցաւ և երբ տեսաւ Նորին Սրբազնութիւնն որ աջակողմեան և ձախակողմեան երեսփոխաններուն մէջ կիրքն ու ատելութիւնը մարած չէր՝ հրաժարական մ'ալ տուաւ որ դարձեալ չընդունվեցաւ : Իսկ երբ տեսաւ որ իւր հրաժարականներն չեն ընդունվիր և չպիտի ընդունվին՝ սկսաւ շաբաթն անգամ մը հրաժարական տալ և ժողովուրդն , որ երկու տարին անգամ մը նոր Պատրիարք

կուգէր, գոհ եղաւ այս հրաժարականներէն որոնց չնորհիւ երկու օրը անգամ մը նոր Պատրիարք ունենալու բախտը կը վայելէր :

Այդ հրաժարականներով շատ գործեր տեսաւ, երեսփոխանութեան մէջ երկու կուսակցութիւններն վարժեցուց միայն ազգին չահուն համար միճաբանելու, Ղալաթիոյ օսկէ քանդեց, և երբեմն ալ այնպիսի պարագայներու մէջ տուաւ հրաժարականներ զորս ճշմարիտ անձնանուէր և քաջ Պատրիարքներ միայն կրնան տալ : Եթէ այդ հրաժարականները չըլլային՝ ազգն երկու երեք պատրիարք ևս ընտրելու հարկին մէջ պիտի գտնուէր և ով գիտէ ինչ տագնապալից օրեր պիտի ունենար : Չմոռնանք խոստովանիլ որ այդ հրաժարականներէն մէկ քանին իւր անձնական տկարութեան արդիւնքն էին, բայց երեսփոխանական ժողովն մերժեց զանոնք և միշտ պիտի մերժէ, վասն զի ազգն այսօր Վարժապետեանի արժանաւոր յաջորդ մէկը չունի այդ պաշտօնին համար : Սա ինքն է որ հայկական խնդիրն յարոյց և մինչև այսօր անձնանուիրութեամբ կաշխատի իւր ազգին կացութիւնը բարւոյցելու համար : Ասոր օրովն է որ Պատրիարքարանն յարաբերութեան մէջ մտաւ դեպանատուններուն հետ, և թէ որ ամեն պատ-

րիարքներ ներսէսի պէս աշխատած ըլլային՝ ազգն այսօր այսչափ տուճապանաց մատնուած տեսնելու դժբախտութիւնն չէինք ունենար — թէպէտև ժամանակն ալ բաւական օգնեց իրեն — : Պատմութիւնն մեր ազգին համար անմահացողած է Անոր անունը, և մենք յարմար չենք դատեր գրել այն ամեն գործերն զորս գործած է և դեռ կը գործէ : Շատերը կը կարծեն որ սահմանադրական տարեգլխոյն՝ երեսփոխանական ժողովոյ բացման առթիւ խօսելիք ճառին մէջ չպիտի մոռնայ հրաժարական տալ : Այս շատերուն կարծիքը մեր հաւատքն է :

Խիստ քիչ թերութիւններ ունի, և ան ալ իմ գրիչիս սիրտը չկտրելու համար, հակառակ պատրիարքութեան պաշտօնին ուր ամեն օր առիթ կը ներկայանայ սխալներ գործելու : Սրբազան Պատրիարքն իրեն թշնամի կը նկատէ այն ամեն թերթն որուն խմբագիրն իւր մէկ արարքն կը քննադատէ : Այսպէս իրեն թշնամի նկատելով դադրել տուաւ Թարգմանի որ յանդգնած էր Նորին սրբազնութեան մէկ շրջաբերականը հարուածել, այսպէս խափանել տուաւ Ա. Խան որ կրօնաւորի մը անբարոյ յականութիւնը կը ձաղկէր : Սակայն միւս կողմէն ալ իրեն դէմ խօսող դադրած լրագիր-

ներուն հրատարակման կաշխատէր : Եթէ բարկանայ և մէկուն թեթեւ ապտակ մը զարնէ՝ վայրկեան մը ետքը այդ անձին երեսը կը շոյէ և բժիշկներ կանչել կուտայ որ դան այդ անձին երեսը քննեն և պէտք եղած դեղերը անմիջապէս տան : Ներողամիա և վեհանձն է, իրեն թշնամուոյն անգամ բարիք ըրած ժամանակը մտքէն չանցունել որ ինձի ըրած թշնամութեան փոխարէն իրեն բարիք կընեմ :

Իբրեւ ատենաբան արժանի է այն համբաւոյն զոր իրաւամբ կը վայելէ, մանաւանդ դամբանականի մէջ զոր շատ չեմ սիրեր ես : Դամբանականի մասին մեր կարծիքն ուրիշի մը կենսագրութեան մէջ զրած ենք և հոս նորէն կրկնելու հարկ չենք տեսներ :

Նորին Սրբազնութեան խօսակցութիւնն աւելի է և իրեն ներկայացողներուն համակրութիւնը կը գրաւէ : Խիստ խոնարհ է և ուրիշին բարիք ընելու համար չքաշվիր օրը հազար յանձնարարական գրելու և կամ բերնով մէկն ուրիշի յանձնարարելու : Իւր սենեակին մէջ միշտ անկիւնը կը նստի առջիկ ունենալով փոքրիկ արկղ մը որուն մէջ ժամանակաւ Պատրիարքներն ոսկի կը դնէին և ուր Նորին սրբազնութիւնը գիւանագիտական թուղթեր

կը պահէ զորս երբեմն կը հանէ կը կարդայ և կը մխթարվի :

Ամենապատիւ Ներսէս Պատրիարք վայելուչ և գեղեցիկ մարդ մ'է : Իւր դէմքը տեսնողն կը կարծէ տեսնել Բէնիամինն որ կէս ճամբէն ետ կը դառնայ Եգիպտոս երթալու և իր անմեղութիւնն յայտնելու համար :

ԿԱՐԱՊԵՑ ՊԷՅ ԵՐԱՄԵԱՆ

Կարապետ պէյ Երամեան ծնած է 1830 ին :
Կաղմով բարեձև սև աչերով և սև ընթուինե-
րով մարդ մ'է :

Մզկիթ մը շինել տուած է :

ՍԱՐԳԻՍ ՊԷՅ ՊԱԼԵԱՆ

Ներելի՞ է արդեօք հեգնական գրիչի մը
յանդգնիլ այսպիսի հանճարաւոր և հռչակա-
ւոր անձի մը փառքը գրելու՝ զոր կը պատ-
մեն արդէն երեսունէն աւելի հատորներ,
որք մեր հրատարակած գիրքերուն պէս
թղթակազմ չեն ոչ ալ լաթակազմ այլ քա-
րակազմ են : Ա՛րդ, երբ քարերը կաղաղակեն
ի՞նչ հարկ կայ որ տկար փետուր մը այդ
հոյակապ չէնքերուն շուրջը տարուբերի :

Փետուրը, պիտի ըսէք, որչափ ալ տկար
ըլլայ, ժամանակին հոսանքին առջև քարէ ա-
ւելի կը դիմանայ, ուստի և պէտք է որ քա-
րերը քիչ մը լռեն և գրիչը խօսի : Կը հաւա-
նիմ, բայց իմ գրիչս այդ քարերուն պէս
պիտի կրնայ խօսիլ : Այդ չէնքերը խիստ
բարձր են և իմ գրիչս որուն մէկ թւին փե-
տուրները կտրած եմ, չէ կարող այնչափ
բարձր թռիչ առնուլ, և քանի անգամ որ բարձ-
րանալ փորձէ՝ թաւալդուր գետինը պիտի

իյնայ և թերևս միւս թեւն ալ պիտի կոտրէ :

Ուրիշներու պէս ես ալ համոզված էի որ խօսքը բառերէ կը շինվի, իսկ երբ ակնարկ մը կընեմ այդ հոյակապ շէնքերուն վրայ զորս բարձրացուցած է Նորին Վսեմութիւնը՝ կըսեմ. *Իստիք Իստիք Իստիք* : Եւ ի՞նչ դիւրութեամբ և արագութեամբ . . . : Ես ալ երբեմն բառեր կառնեմ կը կոփեմ, կը տեղաւորեմ, նորէն կը հանեմ, տեղը ուրիշ բառ մը կը դրնեմ և երբ կը կարծեմ թէ գեղեցիկ խօսք մը շինած եմ՝ կը տեսնեմ որ Նորին Վսեմութեան շինած մէկ հաւանոցը իմ շինած խօսքէս շատ աւելի գեղեցիկ և վսեմ է : Սակայն իմ գրիչս որչափ ալ անգոր ըլլայ՝ գոնէ անկարող է նսեմացունել Նորին Վսեմութեան համբաւն որ, ինչպէս կըսէ խմբագիր մը, քարէ շինված է : Եւ այս իսկ է որ կը քաջալերէ զիս իւր կեանքը գրելու :

Սարգիս Պէյ Պալեան Պէշիքթաշ ծնած է 1833 Վերտրվար 17 ին : Բնութիւնն զինք օժտած էր տաղանդով, ազնուութեամբ և գեղեցկութեամբ : Այնպիսի համակրական գէմք մը ունէր որ համբոյրներով կը կը լինար : Զըւարթ էր և չէր այն մանուկներէն որք ծնւլուն պէս կսկսին լալ և զորս բնութիւնը կարծես ջախելով աշխարհ զրկած է :

1843 ին վերջերը առաջին անգամ ըլլալով Բարիզ գնաց և երկու տարուոյ չափ հոն մնալէն ետքը Կ. Պօլիս վերադարձաւ :

1847 ին երկրորդ անգամ գնաց Բարիզ որ այն ատեն պաշարման վիճակի մէջ էր : Հոն Սէնթ Պաուլի վարժարանը մտաւ և իւր շրջանն յաջողութեամբ լրացնելէն ետքը *Իստիք Իստիք Իստիք* գրելու ուր իւր սրամտութեան շնորհիւ քիչ ժամանակի մէջ մեծ յառաջագիժմութիւն ընելով *Իստիք Իստիք Իստիք* մտաւ ուր ամբողջացուց արհեստն ու գիտութիւնը :

1855 ին Պօլիս վերադարձաւ ուր իւր երջանկայիշատակ հօրը քովը սկսաւ իւր հանձարը ցոյց տալ արքունական շինութիւններու մէջ :

1866 ին Կարապետ Քալֆա վախճանեցաւ և դրախտաբնակ Սուլթան Ապտ իւլ Ազիզ որ ինչպէս Կարապետ Քալֆային բարեմասնութիւնները նոյնպէս ալ Սարգիս պէյին տաղանդը լաւ կը ճանաչէր՝ կայսերական պալատին և շինութիւններու ճարտարապետ անուանեց Նորին Վսեմութիւնը :

Այս բարձր պաշտօնին գլուխն անցնելուն պէս փորձով ցոյց տուաւ Նորին Վսեմութիւնն որ Սուլթան Ազիզ լաւագոյն ընտրութիւն մը չէր կրնար ընել : Մենք փոխանակ Նորին Վր-

սեմութեան երկար բարակ գովեստներ կար-
գալու կը շատանանք Անոր գործերը հոս թը-
ւելով .

Պէյլէրպէյի նոր պալատը ,
Զըրաղանի նոր պալատը ,
Պէյքօզ , Թոքաթի քէօշքը ,
Ալէմ Տաղի քէօշքը ,
Հէքիմ Պաշի Զիֆթիլիկի քէօշքը ,
Գալէնտէրին քէօշքը ,
Երլորդի նոր քէօշքը ,
Պէյքօզի մէջ Էօթէնի կայսրուհւոյն հա-
մար շինված շէնքը ,

Քեաղըտխանէի պալատը ,
Գանտիլլի , Սուլթաններու պալատը ,
Աք Սարայի մզկիթը ,
Կիւմիւշ Սուլթի զօրանոցը ,
Ղալաթա Սէրայի դպրոցը ,
Քեաղըտխանէի մզկիթը ,
Վալիտէ Պաղը քէօշքը ,
Այազ Աղայի քէօշքը ,
Պալ մօմուլի Զիֆթիլիկը ,
Զատըր քէօշքը ,
Զըրաղանի պահականոցը ,
Թօփ Գաբուլի քէօշքը ,
Քիւչիւք շէքմէճէյի քէօշքը ,
Իզնիմիտ , Սուլթանի աղարակին մէջ շի-

նած գեղջկական շէնքը ,
Պէյլիթաշի դպրոցը ,
Մաչքայի զինանոցը ,
Մաչքայի զօրանոցն և պահականոցը ,
Զինճիրլի Գուլուլի քէօշքը ,
Պէյլիթաշի մէջ թաղ մը , կէս քիլոմէթ-
րօ երկայնութեան վրայ :

Այս և իւր շինած ուրիշ քանի մը շէնքերն
այնչափ արհեստով և գիտութեամբ կառուց-
ված են որ զանոնք դիտողը կը հիանայ և
ինքրին կը հարցունէ թէ՛ արդեօք Բարիզէն
բերել տրված են այս շէնքերը , նման այն
մարդուն որ չգիտեմ ո՛ւր գեղեցիկ շէնք մը
տեսնելով քովիններուն հարցուցած է թէ՛
Եւրոպայի մէջ շինված է այս :

Առիթը կարծես միշտ դժուարութիւններ
յարուցած է Նորին Վսեմութեան որ իւր հան-
ճարովն ամեն դժուարութիւններու յաղթած
է : Քեաղըտխանէյի պալատն՝ որ երկու հա-
րիւր կանգունի չափ երկայնութիւն և վաթ-
սուն կանգունի չափ լայնութիւն ունի , ձը-
մեռուան եղանակի մէջ ջուր կը կոխէ . և Նո-
րին Վսեմութիւնը առանց կարածիքը մէջէն
հանելու պալատն մէկ մէթրօ բարձրութեամբ
վեր կառնէ : Արնավուտ գիւղի Սուլթան Էրայի
պատը ճեղքվելով պէպ'ի ծով կը քալէր . Նո-

րին Վսեմութիւնը թող չտուաւ և պատը ըստիպեցաւ հնազանդիլ : Նմանապէս Չըրաղանի պալատին քէօջը որ դէպ 'ի ծով յառաջ կը քալէր Անոր հրամանաւն ստիպեցաւ դառնալ առջի տեղը : Արքայաբնակ Սուլթան Մէճիտի հետ երբ Սէլանիկ գնաց գիշերուան մը մէջ շինեց հոն մարմարիոնէ աւաղան մը Պէշ Եւրոպայի ուր Ն. Վեհափառութիւնն ընդունեց քաղաքին երեւելիները : Միայն մեր մէջ չէ որ մեծ համբաւ կը վայելէ այս հանճարն, Եւրոպայի մէջ իսկ կը ճանաչեն անոր յարգն : Բարիչ հրատարակվող Լե Բոն Էլեմէնտ անուն հանգէսն Նորին Վսեմութեան պատկերը հրատարակելով հետեւեալ տողերը կը գրէ .

«Երեւելի ճանքորդներ որոնք դեռ նոր այցելած են Կ. Պօլսոյ քաղաքը չը յայտնեն մեզ այն տպաւորութիւնները զորս իրենց վերայ ներգործած են արհեստով և գիտութեամբ բարձրացած այն հոյակապ շէնքերն ու պալատներն որոնք Վոսփորի երկու ափերը կը զարդարեն : Սքանչացած են իմանալով որ այս հրաշալիքները Սուլթանին հռչակաւոր ճարտարապետ Վսեմ Սարգիս պէյ Պալեանի գործն են :

«Այս տաղանդաւոր անձն ամենէն աւելի երեւելի ընողն է այն անհաւատալի արագու-

թիւնն որով հոյակապ շէնքեր կը կանգնէ : Այսպէս Պէյլէրպէյի պալատն որ մեր Նոյն Բէրային պէս փառաւոր և մեծ է, երկու տարուան մէջ շինվեցաւ : Երբեք քէօջը որ կոփածոյ քարերէ և մարմարիոնէ շինված գողտրիկ գործ մ'է և որ մեր Պէշ Եւրոպայի մեծութիւնն ունի վեց ամիսէն քիչ ժամանակի մէջ շինվեցաւ :

«Արագութեամբ գործելու հետ Նորին Վսեմութիւնն ունի տեղական պահանջութեան յարմար տնտեսագիտական և վարչական այնպիսի ձիրքեր, որոնց շնորհիւ բոլոր այս շէնքերը մէկ երրորդով կանգնուվեցան այն գումարին զոր մեր հասարակաց դանձր վճարած է նմանօրինակ շէնքերու համար :

«Հետզհետէ աստիճանէ աստիճան բարձրանալով այսօր կառավարութեան աստիճաններէն բարձրագոյնն ունի . և բոլոր վեհապետներն՝ որ Պօլիս գնացած են, փութացած են պատուանշաններով զարդարել անոր լայն կուրծքը և առատօրէն նուէրներ ընել անոր :

«Քաղցր վարմունքն, աղնուութիւնը, մարդասիրութիւնն և ուրիշ բարեմասնութիւնները տաղանդին հետ միանալով Նորին Վսեմութիւնը ճանչցողներուն համակրութիւնը կը գրաւեն : Իւր գթասրտութիւնն և հիւրասի-

րութիւնն ոչ նուազ գովեստներու արժանի են :

«Աւելի մեծ հաճութեամբ կը հրատարակենք իւր պատկերն անոր համար որ Նորին Վսեմութիւնը Թրանսայի մէջ առած է առաջին ծանօթութիւններն արուեստին՝ զոր այնչափ բարձրացուցած է Թուրքիոյ մէջ» :

Զանց կընենք հոս յիշատակելէ քանի մը տարիներ առաջ մայրաքաղաքիս մէջ հրատարակված Ռէֆէ-ռը Բիւլետենի Բաշնուհի հանդէսին գրած տողերն որոնք Նոր. Վսեմութեան տաղանդը կը հռչակեն . զանց կընենք վասն զի իւր գործերն պէտք չունին գովեստի : Թուով խիստ քիչ են մեր ազգին մէջ այսպիսի մարդեր որոնք իրաւամբ իրենց ազգին փառքն ու պարծանքն են : Արդարեւ շատ են որ համբաւ ունին , այլ քիչ են որ անոր արժանի ըլլան : Մարդս հարկ է որ ինք ունենայ համբաւ . ուրիշէ ծախու առնելով համբաւին պէ՛տ անարգ բան չկայ : Մին աղքատի մը ողորմութիւն տուած ժամանակը կուզէ որ բոլոր աշխարհ տեսնէ և թերևս կը սրդողի թէ ինչո՞ւ Ա. Բ. հ. գործակալութիւնն հեռագիր չբաշեր Եւրոպա յայտնելով թէ այս ինչ մարդն մուրացկանի մը քսան փարա տուաւ այսօր : Ուրիշ մը որ բորբոսած ոսկիներ ու-

նի կը հանէ հինգ ոսկի միայն կուտայ սովեալներու Յանձնաժողովին և կը պնդէ որ ազգին մէջ իրմէ աւելի առատաձեռն մարդ չկայ : Սահմանափակ մտքի տէր մէկը հրատալութիւն մը կընէ , և կսկսի աղաչել իւր բարեկամներուն որ պէտք եղած գովեստը չզլանան իւր գրքին որ ամեն բանի արժանի է բաց ի գովեստէ : Ուրիշ մը սանդուղիէ մը առանց իյնալու իջած ըլլալուն համար մարմնամարդութեան դասատու ըլլալ կուզէ : Շատերը համբաւոյն ետեւն կը վազեն և այս պատճառաւ կը փախցունեն համբաւն որ իր ետեւն վազողը չճանաչելով կը վախնայ ու կը փախչի : Ունի՞ս հանճար կամ առաքինութիւն , համբաւն ետեւդ կուգայ , և որչափ վռնտես այնչափ քեզմէ չբաժնըվիր : Վռնտեցէք ուրեմն սա համբաւն քիչ մը աւտեն և հետեւեցէք այդ անձին որու կեանքը կը կարդաք :

Միայն ճարտարապետութեան ասպարէզին մէջ չէ որ իւր գործերը յաջողութեամբ պսակված են , ինքը որչափ ճարտարապետ նոյնչափ ալ մեքենագէտ է . ինչպէ՞ս քարերն իւր հրամանով շարվելով ամենուն հիացումը կը գրաւեն , այնպէ՞ս ալ երկաթներն իրարու մէջէն անցնելով ոգի կառնեն և անուս մարդերու պարծենալով կըսեն .

գիտակարար եւս աշխարհին : Շինած ունի թաւալողա-
կան մեքենայ մը որուն պատկերը հեղինա-
կին անուան հետ տպուած է Արհեստի մէջ որ
մեքենաներու և մեքենագէտներու վրայ խօ-
սող հանդէս մ'է : Յիշեալ մեքենային համար
արտօնագիր տրված է Նորին Վսեմութեան :
Քանի մը ատենէ 'ի վեր կաշխատի նոր կաթ-
սայ մը շինել որ քիչ հանքածուխով կարենայ
տաքնալ : Եթէ այս գործն 'ի գլուխ ելնէ մեծ
ծառայութիւն մը մատուցած պիտի ըլլայ
երկրիս շոգենաւներու ընկերութիւններուն ,
մանաւանդ ճանքորդներուն որոնք երբեմն օ-
րերով կսպասեն որ նաւապետն քաղաքէ մը
ածուխ գտնէ և ճանքան շարունակէ : Արդ-
եօք որչափ օրհնութիւններ պիտի առնէ Հաս-
գիւղի շոգենաւէն որուն մեքենան ձմեռ ա-
տեն օր մը յանկարծ կայնեցաւ և երբ պատ-
ճառը փնտռվեցաւ՝ հասկցվեցաւ որ ցուրտէն
ջուրը սառած էր կաթսային մէջ :

Տան մէջ ունի աշխատարան մը որ լի է
բնագիտութեան և տարրալուծական գործիք-
ներով : Շարունակ հոն կաշխատի երկու ե-
րեք տարիներէ 'ի վեր և բնագիտական ու
տարրալուծական փորձերուն կը պարապի :

Թողունք Նորին Վսեմութիւնն աշխատիլ

իւր սենեակին մէջ և մենք քիչ մը դուրս ել-
նենք : Կուգէ՞ք քիչ մը դէպ ի Պարնաս քաղե-
ահա քնար ի ձեռին մեր դէմը կենէ այն ան-
ձը զոր քիչ մը առաջ ճարտարապետ ճանչ-
ցանք , վերջը մեքենագէտ , քիչ մը ետքը բը-
նագէտ և քիմիագէտ : Ի՞նչ գործ ունի Պար-
նասայ ճամբուն վրայ . արդեօք պալատ մը
շինելու համար կանչուած է հոն : Հաւանա-
կան է : Քնար մը ունի քովը , այդ որո՞ւն է ,
ուսկի՞ց առած է : Ապողոնէն խնդրած և ա-
ռած է , բարեկամ : Պիտի զարմանաս անշուշտ
երբ ըսեմ որ Մայր Արհեստին սրտառուչ եղանա-
կըն այդ քնարին պարտաւոր ենք : Աւելորդ
է հոս երկարօրէն դրել այն եղանակին վրայ
որ այսօր ամեն Հայու բերանն է . սակայն
պէտք է խոստովանիլ որ ոտանաւորին ոգւոյն
համապատասխանող եղանակ մը չինելու յա-
ջողած է : Ունինք ուրիշ երաժիշտներ ալ ու-
րոնք միայն եղանակ չինելով կը կարծեն թէ
կը յաջողին , և ասոր համար է որ աղգային
թատրերգութիւններուն կամ երգերուն մէջ
կը հանդիպինք այնպիսի եղանակներ որոնք
ոտանաւորին հետ բնաւ խնամութիւն չունին :
Օրինակի համար երբ ոտանաւորը կուլայ՝ ե-
ղանակը խնդալէն կը ճաթի , և երբ եղանակը
ննջեցեալ կը տանի՝ ոտանաւորը բէւե բէւե կը

պօռայ : Այս կերպով դերասան մը երգին խօսքերովը կը լացունէ և եղանակովը կը խնդացունէ կամ, լաւ ևս, ոչ մին կընէ ոչ միւսը : Բայ ի ասկից շինած ունի ֆէլ-թիֆ Բիւլանուն օֆելիյի մը եղանակն որուն վրայօք շատ գովեստով կը խօսի : Պարսպ աշխատութիւն է կըկնելը թէ նորին Վսեմութեանն մատներն դաշնակի վրայ ալ հրաշքներ կը գործեն :

Սարգիս պէյ Պալեան իւր զբաղումներուն շատութեանը պատճառաւ չէ կըցած ազգային ժողովներու մէջ մտնել, այսու ամենայնիւ ամեն բարեգործական և մարդասիրական ձեռնարկութիւններու մէջ կը փայլի իւր նուէրներովը : Աւետարանը միայն չէ որ կը պատուիրէ իրեն ձախ ձեռին չտեսնել աջին տուածը, ուրիշ պատճառներ ալ կան որ կըստիպեն զինքը գաղտնապէս բարիք ընելու : Քանի մը տարի առաջ Ազգային Պարտուց բարձման համար նուիրեց հազար հինգ հարիւր ոսկի, գումար որ իրեն ընկեր չգտաւ նուիրատուներու ցանկին մէջ : Շատ տարիներէ 'ի վեր Վասպուրականի Մարմէթ գիւղի մէջ դպրոց մը հիմնած է և որուն ծախքն ինքը կը հոգայ մինչեւ այսօր :

Կարելի է համրելով լմնցնել այն նամակներն

որոնք ամեն օր կուղղըվին իրեն և որոնք Վսեմութեան տէրով կսկսին ու Հանգէտ Երէնիւն Կոստանի ընդհանրով կը վերջանան : Նորին Վսեմութիւնն բնաւ ետ չդարձուներ այս տեսակ տոմսակներն որոնք կամ թատրոն կը հրաւիրեն զինքն կամ պարահանդէս ուր դերասանի մը կամ ազգային հաստատութեան մը կամ ընկերութեան մը ինպատեներկայացում կամ պար կը տրվի : Եթէ իւր տուած գրամներուն ցանկն հրատակվի՝ ակներև պիտի տեսնըվի որ այս անձը կարծվածէն աւելի առատածուն է :

Մինչև հիմայ առատածունութեան շատ փորձեր ցոյց տուած է և կը հաւատանք որ ասկէ վերջն ալ պիտի շարունակէ իւր նուէրներն ազգային մանկտուոյն դաստիարակութեանը համար :

Հակառակ այն պատուանշաններուն զորս իւր կուրծքէն կախած են Անդղիայի, Ֆրանսայի, Դերմանիայի, Իտալիայի, Թուրքիայի, Ռուսիայի և այլն կառավարութիւններն՝ այսօր Հայերէն կը խօսի և ազգին բնաւ չարիք մը հասուցած չէ : Այսչափ պատուանշաններով ղարդարուած մէկն իւր մայրենի լեզուն սիրէ . . . : Աս քիչ մը անհաւատալի պիտի թուի ամեն անոնց որ դժբախտութիւն ունեցած են

տեսնելու այնպիսի էֆէնտիններու կամ պէ-
յերու հետ որոնք եթէ աստիճանի մը բարձ-
րանան՝ Հայերէն չխօսելու ուխտ կընեն . եթէ
պատուանշան մ'ալ առնեն Հայերէն խօսողն
ականջէն պատի մը վրայ քամելու չափ յա-
ռաջ կեցութեան և եթէ քիչ մ'ալ բարձրանան՝
ազգային իրաւունքներն աճուրդի կը հանեն ,
կարծելով թէ այս ընթացքով աւելի բարձր
աստիճաններու կը հասնին :

Պաշտպան և սիրող է գեղարուեստներու :
Երբ Այվազովսքին մայրաքաղաքս եկաւ , նո-
րին վսեմութենէ հիւրընկալվեցաւ : Կը սիրէ
և կը քաջալերէ ամեն գեղեցիկ գործերն ինչ
սեռէ ալ որ ըլլան :

Գիտութեամբ և արհեստով օժտըված ա-
սանկ հռչակաւոր մէկու մը միայն կը վայլէր
քիչ մը հպարտութիւն՝ եթէ աս ներելի ըլ-
լար , բայց կը տեսնենք որ հպարտութեան
նշոյլն անգամ չունի իւր վրայ : Իրեն ներկա-
յացվողն՝ ինչ աստիճանէ ալ որ ըլլայ , այն-
քան անուշութեամբ կընդունի իրմէ որ կըս-
կըսի կարմիր և նեղվի : Իրեն դէմն ելնելու
համար ժամերով վարի սրահն սպասելու հարկ
չկայ , ոչ ալ պէյն այսօր հիւր ընդունելու ծառան-
չանք , որքէն որ հեկտր խօսքը կը լսես : Այսպէս
ամենուն հետ քաղցրութեամբ կը վարվի , իսկ

երբ կը տեսնէ որ դիմացինը , ով որ ըլլայ , իւր
չափը չճանաչեր , այն ատեն փափկութեամբ
կիմացունէ հպարտութիւն ծախողներուն որ
ուրիշ տեղ երթան իրենց ապրանքը ծախելու :

Որչափ ալ չուզենք , նորին վսեմու-
թեան արժանապատուութիւնը չվիրաւորելու
համար , զուգակշռութեան մոնելով իւր ա-
ռաւելութիւնները յայտնելու՝ ամենօրեայ
դէպքերն կստիպեն զմեզ խոստովանիլ որ
մեր ազգին մէջ կան այսպիսի անձեր որ հը-
պարտութեան դադար ըր բարձրացած են . և
այս անձերն այնպիսի մարդեր են որ բնաւ ի-
րաւունք չունին . . . հպարտանալու :

Ասոնց համար ամենէն սովորական բան
մ'է արհեստաւորի մը հետ այնպէս վարվիլ
ինչպէս կը վարվի կռանն երկաթի հետ . դաս-
տիարակի մը հետ խօսիլն աւանակի մը վրայ
հեծնելով Երուսաղէմ մտնել է իրենց համար .
խմբագրի մը բարե տալն անոր պատուանշան
տալու չափ արժէք ունի իրենց քովը :

Վսեմ : Սարգիս պէյ Պալեան մինչև այսօր
կը պահէ ճարտարապետութեան պաշտօնն , և
ինչպէս Սուլթան Աղիդին նոյնպէս ալ Օգոս-
տափառ Սուլթան Համիտին հաւատարմու-
թեամբ ծառայելով նորին վեհափառութեան
հովանաւորութիւնը կը վայելէ :

Նորին Վսեմութիւնը միջին հասակով, սև
աչերով և ընքուններով բարեկազմ և գեղեցիկ
անձ մ'է : Այնպիսի դէմք մը ունի որ կար-
ծես թէ՛ եթէ Մուսայս իւր խօսքը պահէ և
ես յաջողիմ ելլէ՞նք : Բայց աւարտել պիտի կըր-
նամ անոր անձին վրայ Մեկենասս գտնել :

ՄԿՐՏԻՉ ԷՍԱԵԱՆ

Իմ այսօրուան կարծիքս այն է որ անհը-
նար է մարդու մը նկարագրին վրայ կատա-
րեալ գաղափար ունենալ առանց նախապէս
գիտնալու այդ անձին արհեստը : Եւ որպէս
զի չկարծվի թէ յառաջաբանս ծիծաղաշարժ
ընելու համար այլանդակ կարծիքներ կը քա-
րողեմ, կը փութամ յայտնել որ այս օրերս
հանդիպեցայ մարդու մը՝ որուն ուղեղը, իւր
խօսքերէն դատելով, առաձգական է, այ-
սինքն քաշելուդ պէս կերկնայ և թող տա-
լուդ պէս իւր առաջին չափին կը վերածվի .
և երբ այս մարդուն արհեստը գիտնալ ու-
ղեցի ոս պատասխանն առի :

— Լաւի՛ք կը ծախէ :

Այս պատասխանը խիստ գոհացուցիչ գը-
տայ և վերջապէս համոզուեցայ որ ինչպէս
լեռնային վայրերը քաջ և պատերազմող կը-
նեն իրենց բնակիչներն այնպէս ալ կտան

փափուկ կընէ այն մարդերն որք կտաւի առեւտուրով կգրադին, մանաւանդ թէ փոփոխամիտ կընէ զանոնք եթէ նկատողութեան առնենք այսօրուան վաճառուած կտաւներն որ ջուր տեսնելուն պէս կը նետեն իրենց գոյնը, թէ և կան մարդեր ալ որ առանց ջուր տեսնելու կը փոխեն իրենց կարծիքը: Եթէ չէք ձանձրանար օրինակ մ'ալ կուտամ: Ինչպէս որ ծովեզերեայ ժողովուրդները վաճառական կըլլան այնպէս ալ մեր Լոնդոնուր ժողովին բնակիչները շատախօս կըլլան. և մենք, որ շատ անգամ իրերու կեղևներու վրայ կը հիմնենք մեր դատողութիւնները, լերան քաջութիւնը մարդու կը վերագրենք և ժողովին շատախօսութիւնը երեսփոխաններու վրայ կը բեռցունենք:

Արհեստներու մարդուս վրայ ունեցած ազդեցութիւններն անհերքելի փաստերով ցոյց տալէս ետքը կը մնայ ինձ երկու խօսք ալ ընել երկաթի վրայ որով կգրադի այն անձը որու կենսագրութիւնն կընենք հոս:

Արդէն ամենուս ծանօթ են այն ծառայութիւններն զորս այս մետաղը նուիրեց մարդկութեան, ինչպէս նաև աւելի ծանօթ են այն չարիքներն զորս հասուց աշխարհիս: Դանակները, դէնքերը, թնդանօթները, մե-

քենաները, կամուրջները, զրահաւորները բամպակէ չեն, ամենն ալ իրենց գոյութիւնը երկաթի կը պարտաւորին: Ժամանակաւ վարպետ օրէնսդիրին մէկն որ անշուշտ ոսկի չունէր և թերևս փոխառութիւն ընելու ալ կամընար, առանց կարմրելու երկաթեայ դրամ կոխեց որպէս զի դիմացկուն ըլլայ և թըղթեայ դրամին պէս քանի մը օրուան մէջ չը պատառփի. — Պատմութիւնը չյիշեք թէ այդ երկաթեայ դրամը ինչ ընդունելութիւն գրտաւ, ո՛րչափ ատեն տեւց և վերջէն ինչպէս վերցվեցաւ հրապարակէն — Այս մետաղն մեր ազգէն շնորհակալութիւն սպասելու բնաւ իրաւունք չունի. վասն զի մեզի հետ աղէկ վարված չէ, իւր օգուտներն ուրիշներու տրւած է և վնասները մեզի, և եթէ քանի մը վաճառականներ չյարուցանէր մեր մէջը իւր անունն մեր բերանին մէջ գործ չէր ունենար:

Ընթերցողն, այս տողերը կարդալէն ետքը, կը փափաքի գիտնալ թէ այս մետաղն ինչ ազդեցութիւն ըրած է Մկրտիչ Էֆէնտի իսաբանի վրայ, թէ Մկրտիչ Էֆէնտիի միտքը երկաթի պէս հաստատ է, թէ զրահաւորէ չ'վնասուիր: Հասարակութիւնը շատ իրաւունք ունի այս հարցումն ընելու, վասն զի քանի մը անգամներ իւր աչերովը տեսաւ և

ոչ թէ ուրիշներուն աչերովը, երկաթեայ կա-
մուրջին զրահաւորէ ֆլասովիլը : Հասարա-
կութիւնն հետաքրքիր է նաև հասկնալու թէ
մէկն այս անձին կարծիքները կրակին մէջ
տաքցունելէն և ծեծելէն ետքը կարող է
թէ չէ անոնց իւր ուղած ձևը տալ :

Այս հարցումներուն կանոնաւոր կերպով
պատասխանելու համար հարկ էր ինձ դիմել
այնպիսի մէկու մը որ իսպաեանը խիստ մօտէն
ճանաչէր : Այս ալ հերիք չէր, մօտէն ճանա-
չելն իւր արժէքը կը կորսնցնէ եթէ իրեն ըն-
կեր չունենայ ճշմարիտ խօսիլը : Գոհ եմ որ
ուղածս դտայ, — այո՛ շատ գոհ եմ, վասն
զի ճշմարտախօս մը գտնելն այսօր այնչափ
դժուար է, որչափ որ դժուար է թաղային
վարժարաններու մէջ կարգ ու կանոն գտնե-
լը — և աղաչեցի զինքն որ հաճի տեղեկու-
թիւններ տալ ինձ այդ անձին վրայ : Բարե-
կամս սիրով ընդունեց խնդիրքս : Քանի մը
օրէն ետքը տեղական թղթատունէ նամակ
մը ստացայ, որ կը պարունակէր ուղած տեղե-
կութիւններս, այնքան կանոնաւոր գրված որ
ամենափոքր փոփոխութիւն մը անիրաւութիւն
համարելով նոյնութեամբ կը հրատարակենք :

«Մկրտիչ Գէորգ Իսպեան, վաճառական,
սեղանաւոր, աղգային երեսփոխան, Յարա-

բերութեան դիւանի ատենապետ, հայ-աւա-
դանւոյ Մասնաժողովին անդամ և, բաց ի
հանդերձեալ տիտղոսներէն, ևն. ևն. ևն.
կեանք առաւ Կեսարիոյ մէջ 1843ին, բայց
հոն չատ կանգ չառաւ. վասն զի ոչ այնքան
սէր ունեցաւ իւր միւս հայրենակցաց նման
Կեսարացի կոչուելով միայն գոհ լինելու, որ-
քան իղձ ու տենչ տածեց Կեսարացւոյ յա-
տուկ դործունէութիւնն յինքեան անձնաւո-
րելու :

Մկրիկը ծնածին պէս Իսպան մականու-
նին ստուգաբանութիւնը խնդրեց և երբ ի-
մացաւ որ, ոմանց կարծածին պէս, Եսայի
անունէն ծագած չէր այն, այլ Յիսուս բա-
ռին պարսկական Իսթարգմանութեան ա-
ղաւաղումն էր, շատ սրտնեղեցաւ թէ ի՞նչու
իւր կարծիքը չէին առած, իրեն ընծայեալ
մականուան համար : Վասն զի Մկրիկ նա-
խընտիր պիտի համարէր է՛ . . . մականու-
նըն ընդունել, և անոր բնութեան խնդիրը
դնելն իւր չափահասութեան վերապահել :
Ուստի անմիջապէս կտրուկ ծանուցագիր մը
ուղղեց իւր ծնողաց, իմացնելու համար թէ
նշանաւոր մարդ մ'ըլլալու մտադիր է ինքն,
և պատուիրելու համար որ զինքն ըստ այնմ
պատրաստեն :

Ծնողքը վախճալով որ այս կրակոտ տղուն արիւնը գլուխը չցատկէ, խօսք տուին որ սահմանափակ ասպարէզի մէջ չդնեն զնա, և ներշնչեն նմա ի մանկութենէն այն սկզբունքներն, որք իւր ապագային անկիւնաքարերը պիտի լինէին:

Մանկիկն Մկրիկ այս ապահովութիւնները ձեռք բերելուն վրայ ուրախ՝ կերաւ, խըմեց, զարգացաւ իւր մօրը խնամոց ներքեւ, Կեսարիոյ օդը շնչելով:

Երբ Մկրիկ պատանեկութեան հասակը թեւակոխեց, Կեսարիոյ հորիզոնը շատ նեղ եկաւ իրեն. հազիւ հայերէն ընթերցանութիւն ուսնելու միջոց գտաւ հոն: Ուստի՝ այն ինչ Վե տարեկան՝ ճամբայ ինկաւ Կեսարիայէն ի Կ. Պօլիս, ուղղակի Պալատու թաղը գնաց և տեղւոյն ազգային վարժարանը մտաւ:

Պատանին Մկրտիչ գործունէութեան առաջին փորձն այն տեղէն տալ ուզելով, բարձրագոյն դասարանէն սկսեալ զատկական հաւկըթի պէս աստիճանաբար ակռային զարկաւ զանոնք, իւր կարողութեան հետ բաղդատելու համար, և նախակրթարանի ստորին դասուն մէջ գնաց զետեղեցաւ, հսկայաքայլ բարձրագոյնն ելնելու համար:

Ցասնեչորս ամսոյ միջոցը բաւական եղաւ մեր աշխոյժ Մկրտչին դպրոցին ամենէն յառաջագէժ աշակերտը դառնալով առաջին մրցանակներն յափշտակելու, և քերականութեան դասերն աւարտելով հայերէնն ուսնելու այնչա՛փ, որչա՛փ գիտեն այսօր մեր ազգային լրագրապետը, կամ աւելի ճիշդն ըսելու համար, որչա՛փ չեն գիտեր այսօր մեծ մասն ազգային լրագրապետաց:

Միայն թէ բայերը սովորելու համար խեղճ դասատուին հոգին բերանը բերաւ. վասն զի Մկրտիչ անոնց կատարեալը միայն սովորել կուզէր և ամեն օր կռիւ կընէր դասատուին հետ որ միւս եղանակները վերցնէ արտաքսէ քերականութեան մէջէն. մանաւանդ ներկայն ու ապառնի անկատարը խոնարհելու շատ կը դժկամակէր: Այս տպաւորութեան դործնական հետեւանքն պահած է մինչև այսօր. երբ իւր ուշադրութիւնը գրաւող խընդրոյ կամանձի մը վրայ կը խորհի, կը խօսակցի, կառաջադրէ և չգործէր, մեծ նեղութիւն կզգայ սրտին մէջ, վասն զի մէջը բայի կատարեալ եղանակ չկայ, և չարամիտը կըրնան զայն սին մեծամտութեան և կեղծ քաղաքավարութեան վերագրել: Խիստ գեղեցիկ է Մկրտիչ էֆէնտիի այս հանգամանքն,

և թերի կողմն այն է միայն՝ որ նորա արդի քերականութեան մէջ կատարեալին դասաւորութիւնը մեր գիտցած դրութենէն կը տարբերի և երբեմն կարգն այնչափ ուշ կուգայ, որ քրիստոնէավայել համբերութիւն չունեցողները կը վհատեցնէ :

Դպրոցական ասպարէզէն առեւտրական ասպարէզը ցատկեց Մկրտիչ Էֆէնտի, և մէկ կողմէ Գաղղիերէն, Անգղիերէն և ասմարակալութիւն ուսնելով, միւս կողմէ ստակ շահելու հետամտեցաւ :

Իւր առեւտրոյն համար այնպիսի նիւթ մ'ընտրել ուղեց, որ յաջողութեան ամեն պայմաններն ընծայէր, ուստի երկաթի վաճառականութեան ձեռնարկեց, որպէս զի ո՛չ դողէն վախնայ, ո՛չ հրդեհէն սոսկայ և ո՛չ ալ խոնաւը հոգայ : Հետեւաբար մեր Մկրտիչը երկաթ առաւ, երկաթ ծախեց, բայց անոր ժանգն ոսկւոյ փոխարկեց, և սնտուկին մէջ դիզելէ ետեւ՝ վրան ելաւ ու բարձրէն դիտեց երկաթի միւս վաճառականներն, որք իրենց ծախած ապրանքին անշարժութեան հանգամանքով տոգորուեր և անոր հանգային բնութեան միայն ընդունակ եղեր էին :

Անոնք որ Մկրտիչ Էֆէնտին բարեսիրտ մարդ կը ճանչեն, կը կարծեն թէ չատ ցաւե-

ցաւ նա իւր արհեստակցաց այդ յետամնաց միճակին վրայ, իսկ անոնք որ Մկրտիչ Էֆէնտիի քով յառաջդիմական բառն իղձ մը կը կրտսնեն, կենթադրեն թէ կարի դոհ եղած լինի նա միւս զամէնքը գերազանցած ըլլալուն վրայ : Իսկ մեք ո՛չ առաջիններուն հետ կը կարծեմք և ո՛չ միւսներուն հետ կենթադրեմք, այլ պարզապէս երկուքին ալ կը հաւատամք :

Մկրտիչ Էֆէնտի 1859ին՝ դեռ ևս դպրոցական՝ ազգային կենաց մէջ նետուեցաւ : Յիշեալ թուականին Պալատու ժողովրդական ընկերութիւնը հիմնողներէն մէկն ալ ինքն եղաւ և անոր համարակալի պաշտօնն ստանձնելով, մինչև որ այդ ընկերութիւնը հաղար ոսկւոյ արժողութեամբ կալուած չգոյացուց թաղին վարժարանոց համար, իւր պաշտօնը չթողուց, և ամեն տարեգլուխ հաշուեկիւի հրատարակելով, ընկերութեան արդեանց հետ իւր յաջողակութիւնն ու հաշուադիտութիւնն ի հրապարակ հանեց :

1868ին երբ զինքն Ընտրողական ժողովոյ ատենապետ ընտրեցին Իւսկիւտարցիք, ինքն ալ զարմացաւ. բայց երբ տեսաւ որ թաղին կուսակցութիւնները չեղոք տտենապետ մը գտնելու և զայն իրենց դիմակ ընելով իրա-

րու հետ կուուելու համար զինքը կարգեր են , խորհրդարանը թուլուց տուն քաշուեցաւ :

1870ին Տնտեսական խորհրդոյ անդամ եղաւ և համարակալութեան ճիւղին հսկողութիւնն ստանձնելով այնչափ հոգածութեամբ հսկեց Պատրիարքարանի տումարներուն վրայ որ Տիգրանեան իւր աշխարհածանօթ հրաշագործութեամբ հազիւ ուրեմն իւր ժապաւինեալ հանգանակութեան տետրակը կրցաւ գողնալ Պատրիարքարանէն , առանց մտքէն անցընելու որ Տնտեսական խորհուրդն անոնց ամփոփումն արձանագրած էր արդէն իւր ատենագրութեանց մէջ , որով Տիգրանեանի հրաշքն ալ խայտառակուեցաւ , ինքն ալ :

1873ին , երեսուն տարեկան ըլլալուն պէս , Պալատցիք զինքն ազգային երեսփոխան ընտրեցին , որպէս զի իրենց թաղին սանն ուրիշները չյափշտակեն : Մկրտիչ Էֆէնտի տեսնելով որ երեսփոխանութեան մէջ շատ խօսելու է քիչ գործելու համար , դրնաց ֆաղաքական ժողովոյ անդամ եղաւ , ազգային առպարէզին ալ գործնական կողմը գտնելու համար : Ֆաղաքական ժողովին մէջ ժողովականներն իրենց պաշտօնին ազնուութեան բարձրացնելու միջոցին վրայ կը խոր-

հէր շատ անգամ , և երբ ինքզինքը խառն ժողովին մէջ գտնէր , բոլորովին այս մտածմամբ կը պաշարուէր : Հաւատացողներ կան թէ Մկրտիչ Էֆէնտի այդ միջոցը պիտի կըրնար գտնել , եթէ այն միջոցին վանեցի Պողոս վարդապետին և խաչատուր Կաթուղիկոսի խնդիրները վրայ չգային , և վարչութեան բոլոր անդամոց զանոնք արդարացնելու ճշգրանց դէմ միս մինակ խօսելէ և մաքառելէ ատեն գտնէր Մկրտիչ Էֆէնտին :

Օր մը վարչութեան նախագահն Ամբրոսիոս վարդապետը վճռեց ժողովէն , որ նոյն միջոցին՝ իւր եղբոր կնոջ դատին մէջ յաղթանակ կանգնելու համար՝ Կրօնական ժողովին անդամ եղեր էր , իրեն պէտք ունեցողներուն քուէովը : Ամբրոսիոս բաւական պինդ երես ունեցաւ յաջորդ նիստին ժողովարան մտնելու և ժողովականք ալ բաւական սիրտ չունեցան ձայն հանելու : Մկրտիչ Էֆէնտի զանի տեսածին պէս առնել քաշել ուղեց , բայց գլխին ֆէսը չգտաւ , վասն զի Ատենապետն ուսուլիկ մը առեր պահեր էր , որպէս զի Մկրտիչ Էֆէնտի չկարենայ ձգել երթալ : Ժողովը վերջացածին պէս Մկրտիչ Էֆէնտի չիտակ Դալաթիա անցաւ և ֆէսը ծախեց տեղը գլխարկ մ'առաւ , զոր մինչև այսօր կը

գործածէ : Այնուհետեւ ամեն անգամ որ ժողովարան եկած ատեն Ամբրոսիոսը հոն տեսնէր , նախ բարապան մը ներս կը շրկէր , իւր աթոռին կռնակն անոր դաձնել կուտար և յետոյ կանցնէր կը նստէր , որպէս զի զանի իրեն անդամակից չտեսնէ :

Ազգային ժողովին մէջ Մկրտիչ Էֆէնտի ինք խօսելէ աւելի կը փափագի որ երեսփոխանք աղէկ խօսին : Եթէ ատենապետն ինք ըլլար խօսիլ չգիտցող երեսփոխանները բռնեցնէր պիտի արգիլէր : Ոմանք կըսեն թէ Մկրտիչ Էֆէնտի երկու տարիէ ի վեր ուխտած է լռիկ մնլիկ գործել ազգային խնդրոց մէջ , այն մեծ մարդոց նման , որք շատ բան կընեն բայց իրենք բնաւ չեն երևիր : Այս ուխտին վերադրեցին , երբ Մկրտիչ Էֆէնտի խոստացաւ Ազգային ժողովն Ղալաթիա գումարեւու համար Ս. Պատրիարքն համոզել ու չհամոզեց :

Մկրտիչ Էֆէնտի ի բնէ ընկերական մարդ է , բայց իւր ծանօթներէն շատեր կան , որոց ներկայութենէն կը նեղուի , մանաւանդ երբ քառորդ ժամէն աւելի տեւէ ու ինք մինակ մնայ անոնց հետ : Իսկ բարեկամաց տեսակցութենէն այնչափ կախորժի և կը զըլարթանայ , որ դեռ գիտցուած չէ թէ՛ բա-

րեկամքն աւելի գոհ կըլլան իւր սիրաբոյր ընդունելութենէն , եթէ ինքն անոնց ներկայութենէն : Պարագաներ կան , յորում սոխակին չափ քաղցրախօս կը կտրի և Տելեմաքին պէս սրտազրաւ , քունն ու հանգիստը կը մոռնայ և ժամացոյցին կը պատուիրէ որ չբանի , կամ գիշերին կաղաչէ որ չլուսնայ : Վասն զի Մկրտիչ Էֆէնտի բնաւին չախորժիւր առանձնութենէ , և ամեն գործի մէջ թէև առաջինը ըլլալու հաշտէր , բայց միայնակ մնալ չուզեր : Ազգային գործոց մէջ ասոր փորձն ստէպ կուտայ . ուրիշներէն առաջ նետուելէ և անոնցմէ աւելի զոհողութիւն ընելէ չքաշուիր , բայց երկու անփոփոխ պայման ունի . նախ կուզէ որ իրեն հետեւող ցոյց տան , և երկրորդ՝ կը պահանջէ որ իւր մատուցած ծառայութիւնն ի վերայ տանեաց չքարոզեն և միայն ականջէ ականջ փսփսան :

Այսու ամենայնիւ ո՛չ իւր քսակը կը խընայէ ազգէն և ո՛չ իւր խելքը , և այսու կենդանի յանդիմանութիւն մը կը դառնայ այն անձանց , որք իրենց քսակն ազգին գլխէն վեր կը բռնեն , և դրամական զոհողութեան կարգն եկած ատեն՝ խնդրոյն հակակարծիք դառնալով կը զրաբանեն , և կամ շատ նեղը մտած ատեննին նպաստի ձևով պարզ և (prime)

մը կը վճարեն իրենց վերնճայեալ դասէն սրբուելու վտանգին դէմ, ինչպէս որ սովոր են վճարել իրենց կալուածները հրդեհին դէմ ապահովելու համար :

Մկրտիչ Եփէնտի միշտ բարիք ընել կը փափաքի, այլ ըստ որում Ս. Պապին անսխալականութեան ամբարշտութիւնը չունի և գիտէ թէ չարիքն ալ մարդու գործն է, զայն գործած ըլլալու համար՝ զաւկները գգուած ատեն կը կամթոյն, մօրը դէմ երբեմն կամաւորութիւն կընէ և իւր սիրելեաց բարեկամները խօսքով կը կճէ. և այնչափ յառաջ կերթայ երբեմն որ իրաւունք կուտայ կասկածելու թէ՛ մի՛ դուցէ իւր սիրուելուն աստիճանը փորձելու միջոց մ'ըլլայ իւր այս վարմունքը :

Մկրտիչ Եփէնտի խիստ զգայուն է. ըզգայնութիւնն այն աստիճան նրբութեան հասուցած է որ, կըսեն, ամառը հովը փոխուելուն պէս հագուստ կը փոխէ, իսկ ձմեռան մէջ տանն սենեկին յատուկ հագուստն ունի : Կը սիրէ ինչ որ վսեմ է ծագմամբ և անոր թերի կողմերուն հաշտ աւամբ կը նայի, կատէ ինչ որ նսեմ է սկզբամբ, թէ և հաճոյական հանգամանքներ ալ կրէ նա, որոց թէպէտ կը յափշտակուի ի սկզբան, բայց

ամսէ մ'աւելի չխաբուիր : Վայրկեաններ ունի, յորում արտառոց բաներ ընելէ հաճոյք կզգայ, և գործելու նոր եղանակ մը հնարելով զանոնք ազնուացնել կը ճգնի, բայց ուրիշներէ առաջ ինք կը համոզուի չյաջողելուն և չյամառիր : Զի ինքն թէ դիւրագրգիռ և թէ լըջմիտ, կը թողու որ սոյն հակոտնեայ բնաւորութիւնք ի պայքար ելնեն յանձինն, և մինչև որ լըջմտութեան յաղթանակ տանիլը չտեսնէ, չհանդարտիր :

Ժողովրդականաց ազատամտութեան վերայ կսքանչանայ, ազնուապետականաց բարեկրթութեան վրայ կը հիանայ, և կը թուի թէ՛ մինչև որ այս երկու յատկութեանց յանձին իւրում ի մի ձուլմանը չհամոզուի, իւր արժանապատուութիւնը յագուերգչախտի գըտնէ, Վասն զի Մկրտիչ Եփէնտի գիտէ թէ փայլուն աստղի մը տակ ծնած է, գիտէ նաև թէ դէպքերը շատ անգամ զոմանս կը բարձրացնեն և երբեմն ալ զայլ կը խոնարհեցնեն, ուստի և մեծ սիրտ մը կը կրէ, մեծագոյն գաղափարներ կը սնուցանէ և ամենամեծ նպատակներ կառաջադրէ :

Մկրտիչ Եփէնտի միջին հասակով, թուի գոյնով, սև աչքերով, խիա մօրուքով, երկար փեղոյրով, զուարթագէմ, գիրուկ երի-

տասարդ մ'է : Երբ սոյն նկարագիրն ունեցող
մէկուն հանդիպիս ճամբան , որ աճապարողի
մը պէս կը քայլէ և ամեն քայլափոխին միտ-
քը բան մ'ինկածի պէս մէկ մ'ի յաջ մէկ մ'ի
ձախ ետ դառնալու մտադիր կը թուի , դիտ-
ցի՛ր նա ինքն է՝ Մկրտիչ Էփէնտի Էսսեան :

ՅՈՒՑԱԿ ԱԶԳԱՅԻՆ ԶՈՋԵՐՈՒ

Ներսէս Վարժապետեան	12
Կարապետ Երամեան	16
Սարգիս Պալեան	17
Մկրտիչ Եսսեան	32

ՎԵՐՋ ԵՐՐՈՐԴ ԵՒ ՎԵՐՋԻՆ ՀԱՏՈՐՈՅ

797.63

53

63

115

173

10-36

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0585592

Պատմիկ

230